

Aby nakonec nemuseli žebroti" česká televize

15. 6. 2012

Rozhodnutí založit na svém panství v Hořicích nadační ústav, který by se staral o válečné invalidy, napsal Petr Strozzi do své závěti během ročního zotavování z těžkého válečného zranění. K částečnému naplnění testamentu dochází v roce 1731, téměř sedmdesát let po Strozziho smrti, kdy podle návrhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera a z peněz Strozziho nadace začíná vznikat monumentální budova pražské Invalidovny. Nakonec svému účelu, byť dokončena pouze z jedné devítiny, sloužila až do 30. let 20. století. V roce 1935 byli totiž invalidé přesunuti do nové invalidovny v Hořicích, čímž byla poslední vůle Petra Strozziho bezezbytku vyplněna.

Zdroj: ČT24

O péči o válečné invalidy hovořili v Historii.cs z 5. června historik Pavel **Bělina** a archivář a historik Pavel **Heřmánek**. Ptala se historička Marie Šedivá Koldinská.

Náš dnešní pořad natáčíme na nádvoří pražské Invalidovny, v pozoruhodné stavbě, která měla poskytovat domov a zázemí raněným a invalidním vojákům. Jejím zakladatelem byl Petr Strozzi. Kdo to vlastně byl Petr Strozzi?

Heřmánek: O rodině Strozziů, původem z Florencie, existují zmínky už od roku 1397. Do Čech se dostává kvůli konfiskaci majetku Albrechta z Valdštejna – císař Ferdinand II. Habsburský věnoval Jakubu Strozziimu (Giacomu Strozziimu) 19. března 1635 panství Hořice, Třebovětice.

V roce 1626 se Jakubu Strozziimu narodil syn Petr Strozzi (Pietro Strozzi). Prošel typickou vojensko-diplomatickou kariérou barokního kavalíra. Nejdříve působil jako voják na konci třicetileté války v roce 1647 a 1648. V roce 1657 v bitvě u Alessandria della Paglia dochází ke klíčové události jeho života, když je těžce zraněn v bitvě v severní Itálii. Zemřel poměrně mladý, ve 38 letech, a to za opravdu podivných okolností. Po bitvě o přechod přes řeku Mur, 6. června 1664, defiloval před vítězným vojskem (jako polní podmaršálek měl pod sebou pluk o 12 setninách) a v tu chvíli ho jakýsi zbloudilý Turek zasáhl zbloudilou kulí.

Petr Strozzi ve své závěti ustanovil, že prostředky plynoucí z jeho statků mají být věnovány na výstavbu Invalidovny. Bylo ve druhé polovině 17. století obvyklé, že se jednotliví mecenáši či i sám stát starali o osud válečných invalidů?

Bělina: Nepochybně to souvisí s procesem vzniku stálých armád v Evropě v 17. stoletím. V té době už kdy voják nesloužil jen v době války, ale i v době míru, de iure na doživotí. Ale protože každý voják ztrácí s věkem bojovou výkonnost, řešilo se to institutem trvalé dovolené – obvykle se měl odebrat na panství, odkud pocházel, a tam hledat obživu. Pokud nebyl výrazně zmrzačen, stal se obvykle drábem, vrchnostenským úředníkem. (To bylo velmi neoblíbené a trochu ponižující povolání.) Vzdělanější vojáci, například dělostřelci, mohli vyučovat na obecních školách. A z hlediska poddaných byli pravděpodobně neoblíbenější ti invalidé, kteří se neživilí žádnou užitečnou činností a žebroti.

Mecenášů byla v rámci habsburské monarchie celá řada. Jako první to byl uherský primas Széchényi, který založil nadaci pro invalidy, zraněné a dlouhodobě nemocné vojáky v Pešti (blízko tureckého bojiště). A ostatním evropským monarchům dal určitý vzor francouzský král Ludvík XIV. položením základního kamene pařížské Invalidovny.

„Poněvadž v tomto pomíjejícím životě není nic jistého, než smrt, leč hodina její jest nejistá... já Petr hrabě Strozzi, pán na Hořicích... ustanovuji, aby zestárlí chudí důstojníci a vojáci, kteří ve službách válečných zneschopněli, z mého majetku a na něm... zaopatřování byli jídlem, nápoji, šacením a jinými potřebami, aby na tom žili a nuceni nebyli po věrných a dlouholetých službách válečných žebroti nebo docela ve zkázu přijíti.“ (z testamentu Petra hraběte Strozziho, datovaného 3. srpna 1658 v Dymokurech)

Vraťme se k Petru Strozziimu a k jeho závěti, která je sama o sobě velmi pozoruhodná?

Heřmánek: Závěť vyplývá z jeho zranění z roku 1657, z kterého se dostával celý rok. Sepisuje ji 3. srpna 1658 u přítele Viléma Lamboje na zámku v Dymokurech a zmiňuje v ní zestárlé a chudé důstojníky a vojáky habsburské monarchie. Petr Strozzi tím trochu boří stereotyp cízáckého barokního šlechtice, který sem přišel, dostal konfiskát a drancoval poddané.

Co se dělo s touto myšlenkou po jeho smrti? Petr Strozzi neměl děti, měl jenom manželku, která ho přežila o mnoho let. Jak se jeho odkaz dál realizoval?

Heřmánek: Nadační ústav měl vstoupit v platnost právě v případě Strozziho bezdětnosti. Protektorem nadačního ústavu se stal pražský arcibiskup Harrach, který ovšem musel splatit velké pohledávky Petra Strozziho, takže prodával jeho bývalé statky. Pozoruhodné je, že je koupila vdova po Petru Strozzi, Kateřina Strozziová, rozená Khevenhüllerová z Frankenbergu, která je v roce 1702 znovu odkazuje ve prospěch Strozziho závěti. Kateřina Strozziová umírá bezdětná v roce 1714 a nadace celkem slušného jmění čeká na své uplatnění. To přichází až o 14 let později, 27. května 1728, s nařízením císaře Karla VI. o zřízení Invalidovny.

Základní kámen byl položen roku 1732. Jak vypadal původní projekt a kdo ho vyprojektoval?

Heřmánek: Karel VI. tehdy na zapřenou doprovázel svou manželku do Karlových Varů a jen tak náhodou si položil základní kámen Invalidovny, což byla ovšem událost zcela oficiální. Pět dní předtím, 10. srpna 1732, se jako náruživý lovec účastnil lovu v Brandýse nad Labem, během kterého nešťastnou náhodou zastřelil českého šlechtice Adama Františka ze Schwarzenberka. Dokonce v tu chvíli výjimečně porušil dvorský ceremoniál a seskočil z koně a snažil se ho zachránit. Karel VI. tak nejspíše pokládal základní kámen ještě dost otřesen. (Mimo jiné to určitě přispělo k tomu, že se Karel VI. zasloužil o vybudování mauzolea Jan Nepomuckého, patrona Schwarzenberků, z jedné a půl tuny stříbra ve svatovítské katedrále.)

Projekt Invalidovny byl zadán dvěma architektům. Prvním byl proslulý barokní architekt v plné síle, Kilián Ignác Dientzenhofer, který se v roce 1730 stal dvorním stavitelem. Druhý architekt, Antonín Erhard Martinelli, příliš známý není, později projektoval invalidovnu v Budapešti. V roce 1731 zavezl Dientzenhofer svůj projekt osobně do Vídně, a protože byl vynikající kreslíř, u Karla VI. jasně zvítězil. Projekt to byl na svou dobu neuvěřitelně monumentální. Dientzenhofer navázal na vzor pařížské Invalidovny: tedy budova s mnoha dvory, dlouhým průčelím a centrálním kostelem s kupolí. Počítal s budovou o čtverci 300 krát 300 metrů, hlavní severní průčelí se mělo skládat z monumentálního vstupního paláce a ze čtyř velkých rizalitů. Na prvním nádvoří měl stát monumentální barokní kostel se dvěma věžemi a kupolí, který by byl jednotrakovými chodbami spojen s dalšími dvory, těch mělo být celkem devět. Kdyby byl projekt kompletně realizován, budova barokní Invalidovny by dnes zabírala převážnou část prostoru mezi Karlínem a Invalidovnou.

Takže nakonec byla z původního projektu realizována jen jedna devítina?

Heřmánek: Ano. Vybudován byl pouze severovýchodní dvůr, kostel byl vtěsnán do refektáře, kde vznikla malá dvojloďná kaple, a vejít se tam musely i monumentálně dimenzovaná nemocnice, umývárny a tak dále. I tak je Invalidovna nádherný kus barokní architektury a vlastně největší světskou realizací našeho největšího barokního architekta.

Proč Invalidovna stojí tady? Proč nebyla postavena na panství Strozziho?

Heřmánek: Petr Strozzi si přál, aby Invalidovna vznikla v Hořicích. Jenže po Invalidovně v Paříži, která byla poblíž centra, začaly vznikat invalidovny v Londýně, v Dublinu, které na tento trend navázaly. Pro Karla VI. byla proto možnost, že by Invalidovna stála kdesi na hořickém panství, na venkově, něco nemyslitelného.

Hledal se pozemek poblíž Prahy. Počítáno bylo se Smíchovem, kníže Schwarzenberg nabízel Michnův palác na Kampě. Nakonec bylo zvoleno takzvané Špitálské pole, které patřilo křížovníkům s červenou hvězdou. Od nich ho v roce 1729 koupil správce nadace Ferdinand Khünburg za 35.000 zlatých.

Invalidovna byla vybudována v 18. století, v době, kdy se prosazují osvícenské myšlenky. Ovlivnily osvícenské ideje i tehdejší armádu a postoje státu k armádě?

Bělina: Není takový rozdíl mezi dobou baroka a dobou osvětlení – ty myšlenky tady existovaly a organicky přecházely do doby osvícenského absolutismu.

Podnět pro řadu osvícenských reforem daly války, takže se v první řadě týkaly armády. To má osvícenský absolutismus společné s absolutismem barokním. Tehdy se však začíná objevovat i jiný trend – nečekat, kolik válka vytvoří invalidů, ale snažit se intenzivně a systematickou lékařskou péčí, aby jich bylo co nejméně, a stát se o ně nemusel starat. Do doby Josefa II. spadá také organizace vojenské péče. Začíná se rozlišovat mezi chovancem vojenského špitálu, který tam měl být dočasně, než byl vyléčen, a chovancem invalidovny, který měl nárok na trvalé umístění v invalidovně.

Co se v tomto směru děje s příchodem 19. století?

Bělina: V prvních letech 19. století se v rakouské monarchii omezuje formální doživotní vojenská služba a vojáci odcházejí do výslužby. A pokud byli invalidní nebo potřebovali systematickou péči, vznikl jim právní nárok na to, aby byli někde umístěni.

Druhým výrazným přelomem je vznik Mezinárodního červeného kříže po italské válce v roce 1859. Od tohoto momentu se vojenské osoby, které se mají starat o zraněné vojáky na své straně, mohou starat i o vojáky ze strany nepřítele a vítězná strana je nesmí zajmout. De facto se tím systemizuje péče o zraněné – dostává se do pevného právního rámce. Paradoxně to má za následek nárůst počtu invalidů, přestože se pozdější bitvy stávají masovými a ztráty enormně rostou.

Co musel splňovat uchazeč o azyl v Invalidovně?

Heřmánek: Zpočátku nebyla kritéria nijak přísně dána. Pokud byl člověk zřejmým invalidou, scházela mu ruka, noha, byl slepý, popřípadě utrpěl zranění, které mělo za následek trvalou pracovní neschopnost, byl přijat. Od roku 1750 byl ovšem zaveden generální invalidní systém a v čele Invalidovny stanul vojenský velitel. Pak velmi záleželo na tom, jaká konkrétní kritéria nastavil. Například po první světové válce si můžeme přečíst řadu žádostí, kdy se zdálo naprosto jasné, že dotyčný bude zařazen jako válečný invalida, ale velitel Invalidovny ho odkázal na ministerstvo sociální péče a Zemský úřad pro péči o válečné poškozence.

Jak se měnily počty osob tady ubytovaných? Dá se vysledovat souvislost s velkými válečnými konflikty nebo s velkými bitvami typu bitvy u Hradce Králové a podobně?

Heřmánek: V tom jsme s informací tak trochu na štíru. Víme, že když byla Invalidovna v roce 1735 dokončena jako hrubá stavba, bylo zde v takzvané vysloužilně již 200 invalidů. Zachoval se i počet k roku 1848, kdy zde bylo tisíc invalidů. A nejvyššího stavu bylo dosaženo v roce 1858, kdy tady bylo 17 důstojníků, 1100 vojáků, 138 žen a 134 dětí. Pravděpodobně se jednalo o vysloužilce či válečné invalidy po bitvách u Custozi a Novary v roce 1848 a 1849. Ovšem kauzální souvislost válečných událostí a stav invalidů v Invalidovně nemá logiku – například po první světové válce zde bylo pouze 17 důstojníků, 21 šikovatelů a 54 členů mužstva.

Stavy invalidů se vůbec neustále zmenšovaly. Velkou roli hrála koncepce péče o válečné invalidy, kde se střídal ministerstvo sociální péče a Zemský úřad pro péči o válečné poškozenky s vojenským, kasárenským způsobem péče o invalidy starého Rakouska. Šlo o otázku priorit péče o invalidy, které ministerstvo sociální péče dostalo pod svá křídla.

V Invalidovně byli ubytováni obyčejní vojín i důstojníci. Byl nějaký kvalitativní rozdíl v tom, jak vypadalo ubytování rozdílných šarží?

Heřmánek: Důstojníci bydleli v prvním a druhém patře severního traktu Invalidovny v důstojnických bytech, kde měli i přístěnky pro služebnictvo. Také měli k dispozici důstojnické umývárny. Ubytování to bylo velmi kvalitní. A i co se týče šacení, nápojů a dalších požitků, měli to důstojníci lepší než mužstvo. V ostatních traktech, jižním, západním a východním, žilo mužstvo ve vojenské ubytovací jednotce pro čtu invalidů, byly tam schody na galerie a galeriové byty. Zároveň byli oddělení poddůstojníci, velitelé jednotlivých čet a ženatí invalidé, kteří měli určitou míru soukromí od takzvaného průměrného mužstva.

Ženatí invalidé mohli mít v Invalidovně své rodiny. Když se ale třeba invalida oženil, mohl si přivést manželku, založit rodinu a bydlet i s nově založenou rodinou?

Heřmánek: Ano, mohl si přivést manželku, mohl tady zplodit děti (v roce 1854 zde bylo 138 manželek, 134 dětí.) Pro děti zde byla do roku 1867 dvoutřídní škola a byl zde i ústav pro vdovy a sirotky po invalidech. Z hlediska soužití invalidů s jejich rodinami byla

Invalidovna jakýmsi sociálním ústavem, kde se normálně žilo, chodilo na bohoslužby, děti chodily do školy, manželky chodily nakupovat do jednotlivých krámků, chodilo se kasárenským způsobem stravovat do kantýny. Děti si hrály na nádvoří, dělaly nezbednosti, zakládaly ohničky v kašně, tahaly sem děti z města – ostatně na děti byly neustále stížnosti a žádalo se, aby byly umravňovány. Také zde byl výrazný sklon k opilství. (Jsou dokonce zmínky o jednom slepci, který si pivo přikrýval rukou, aby mu ho ostatní nevpili, jenže někteří vynalézaví invalidé vzali stěblo a sáli pivo mezi jeho prsty.) A kvůli opilství a podobným případům bylo v Invalidovně vězení s dvanácti celami a soud s auditorem. Krádeže a opilství byly opravdu těmi nejvšednějšími delikty.

Také zde měli vlastní hřbitov pro invalidy... Vypadá to, že to byl takový svět sám pro sebe. Jak se ale v průběhu 19. století vyhranil postoj většinové společnosti k invalidům?

Bělina: V průběhu 19. století u nás dochází k formování občanské společnosti na zcela jiných principech, než byla předchozí stavovská společnost. A protože tady od doby, co přestala být vojenská služba doživotní, existoval institut vysloužilců penzí, lidé měli přece jenom tendenci snažit se uchytit někde jinde. Tedy mimo prostor instituce, které měli po mnoha letech vojenské služby plné zuby. Nadto byly jiné možnosti – třeba známá instituce vysloužilců trafik nebo veteránské spolky, jejichž počet v druhé polovině 19. století obrovsky narůstá a které měly péči o své postižené kamarády výslovně ve svých stanovách. Bylo tedy možné ocitnout se sice na okraji, ale pořád v mezích občanské a tedy svobodnější nebo liberálnější společnosti, než se přizpůsobovat podmínkám Invalidovny.

Nastínil jste, jak na Invalidovně fungovala každodennost, kterou dokumentuje řada dochovaných zajímavých artefaktů?

Heřmánek: Inventář Invalidovny z doby Rakouska-Uherska se příliš nezachoval. 7. listopadu 1918, den před památkou na bitvu na Bílé hoře, totiž nadporučík Bedřich Drozen a jeho pobočníci shromáždili na hromadu uprostřed dvora Invalidovny všechny věci, které s Rakouskem-Uherskem souvisely, obrazy, sochy, soškultury, a spálili je.

To římo souvisí se vznikem republiky a předjímá další osud Invalidovny, protože její poslední chovanci jsou v průběhu první republiky odstěhováni do nového zařízení, které je shodou okolností postaveno v Hořicích v Podkrkonoší na bývalém panství Petra Strozziho. Byla to náhoda, nebo záměr?

Heřmánek: Samozřejmě to nebyla náhoda, protože již Petr Strozzi si přál, aby invalidovna byla v Hořicích. A nebyla to náhoda i proto, že po roce 1918 péči o válečné invalidy převzal Zemský úřad pro péči o válečné poškozence. V Invalidovně tak dožívají předváleční invalidé, například Josef Velíšek nebo Jan Wolf, rarity, na které se chodili Pražané koukat.

Invalidovna doznívala z hlediska svého původního účelu také proto, že začala být pronajímána a používána jinými úřady a institucemi, které s jejím původním určením neměly žádnou souvislost. V druhém patře severního traktu byl Zemský úřad pro péči o válečné poškozence. Bylo zde Výrobní družstvo invalidů pro dřevoprůmysl a výrobu hraček, které dělalo nesmírný hluk, který běžné invalidy doháněl k šílenství. Byl zde Autosbor národní obrany. Od roku 1925 zde sídlilo Vojenské muzeum. Byli zde ubytováni vojáci ze sapérského pluku. Byla zde podkovářská škola.

Město Hořice usilovalo o vybudování Invalidovny už od vzniku republiky, základní kámen byl pak položen v roce 1930. Kruh se tím uzavřel a testament Petra Strozziho byl naplněn.

Hovoří Július Baláž, ředitel Vojenského historického ústavu:

Od konce 30. let se v budově Invalidovny začaly ukládat vojenské materiály a písemnosti. A po roce 1945 zde napevno sídlí Vojenský ústřední archiv, který se reorganizací změnil na Správní archiv Československé lidové armády a na Vojenský historický archiv. Uloženy jsou v něm archiválie od počátku 18. století až do roku 1989. Obsahuje necelých 20 kilometrů archiválií.

Materiály jsou rozčleněny na čtyři úseky – úsek rakouských fondů, úsek prvního odboje a první Československé republiky, úsek druhé světové války a poválečné fondy a sbírky. Protože zde máme i trofejní materiály bývalé německé armády, wehrmachtu i Waffen-SS, nemá archiv jen národní rozměr, naše fondy jsou hodně využívány v celé Evropě. Máme zde materiály k holocaustu nebo materiály Říšského válečného soudu, který soudil největší odbojové skupiny v Německu, ve Francii, v Belgii, Holandsku, Dánsku a podobně. Jsou zde rovněž uloženy spisy významných vojáků – jak legionářů, tak prvorepublikové a poválečné armády. Jde například o osobní spisy Jaroslava Haška, generála Jana Surového, generála Ludvíka Svobody, generála Radoly Gajdy.

13. srpna 2002 přišla velká voda. Povodňová vlna v budově Invalidovny sahala do výšky tři a půl metru. Výrazným způsobem zasáhla Vojenský historický archiv i prostory, kde byly uloženy depota Národního technického muzea, hlavně architektury. Při záchranných pracích, které probíhaly dva týdny, se z tohoto materiálu podařilo zachránit dvě třetiny. To znamená nechat zamrazit, následně postupně rozmrazovat, vysušovat, dezinfikovat a dávat zpátky do našeho archivu. Kolem devíti tisíc krabic jsme se souhlasem archivní správy nebo soudního znalce ministerstva vnitra museli skartovat. Šlo o materiály třetí kategorie, které neměly informační význam, takže je nemělo cenu zachraňovat.

Vojenský ústřední archiv se v lednu 2014 začne stěhovat z budovy Invalidovny do bývalého vojenského gymnázia v kasárnách na Ruzyni, kde se pro něj připravují nové prostory. Budoucnost Invalidovny pak záleží na naplnění zákonných norem, které platí při opuštění takového objektu. Ministerstvo obrany tak bude muset budovu nabídnout nějaké státní instituci v podstatě za korunu.

(redakčně kráceno)